

עולמו הרוחני של י"ל פרץ. פרק ראשון

במלאות מאה שנה למותו הגיעה העת לבחון אם יש ממש בשיוך הסופר לספרות העיירה המזרח-אירופית ולשלישיית הקלאסיקאים היידיים

שתפו בפייסבוק

שתפו בוואטסאפ

[שתפו כתבה במייל שליחת הכתבה באימייל](#)

[מעבר לטוקבקים 3 כתוב תגובה](#)

שמירת כתבה לרשימת הקריאה שמור

קריאת זן

[הדפיסו כתבה](#)

[זן מירון](#)

פורסם ב-22.04.15

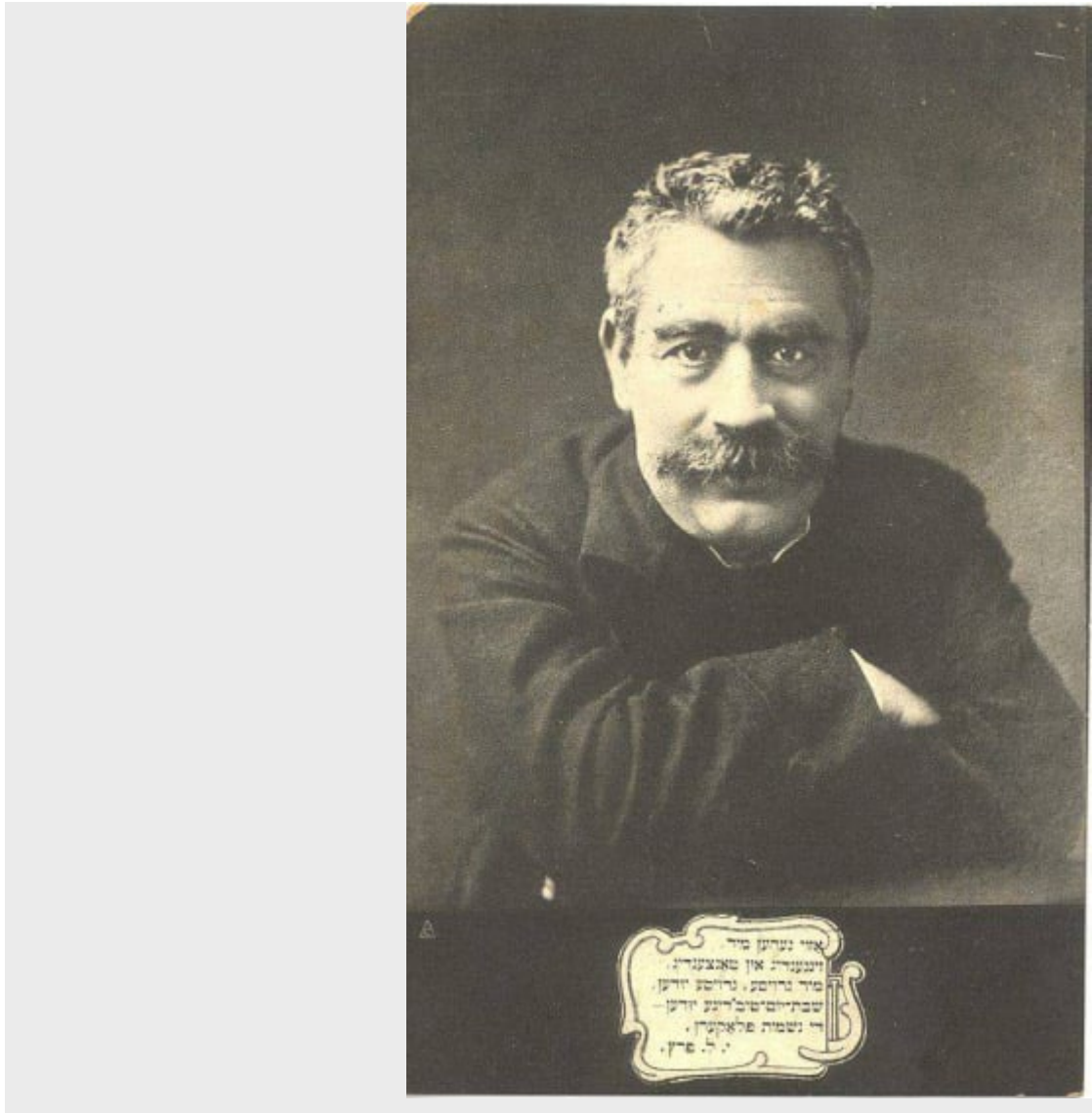
כשמת י"ל פרץ, לפני מאה שנים בדיוק (הוא מת בתחילת אפריל 1915), הוא היה גיבור התרבות של האינטליגנציה היהודית החילונית דוברת היידיש (במזרח אירופה ובצפון אמריקה) ומנהיגה הבלתי מעורער של הספרות היידיית החדשה. כסופר דו־לשוני הוא תפש מקום בולט גם בספרות העברית בת הזמן, כאחד מן המחזשים הבולטים של הסיפורת העברית, אף כי מבחינה אידיאולוגית היה רחוק למדי מקובעי הדרך של אותה ספרות: אחד העם, ביאליק, ברדיצ'בסקי וברנר. נשאלת השאלה: היכן עומדים פרץ ויצירתו היום, לאחר שקיעתה המוחלטת של אותה אינטליגנציה יידיית, שמותו בטרם עת (הוא היה בן ששים ושלוש בלבד במוותו) הכתה אותה בהלם, ולאחר שחלו שינויים כה מרחיקי־לכת גם בהנחות היסוד הרוחניות של הספרות העברית שנעשתה לספרות הישראלית.

השאלה אינה רק אם כתבי פרץ, או אלו מהם, מדברים עדיין אל לבו של קורא בן ימינו, אלא גם כיצד יכולים אנו להבין היום את הנחות היסוד הרוחניות המשמשות כתשתית העולם הספרותי שנוצר בכתבים אלה; כיצד יכולים אנו לפרש ולהעריך אותו עולם ובאיזו מידה יש בידינו לקיים אתו קשר הגותי ורגשי. אנו נצמצם את השאלה ונסתפק בתשובה רק על חלק אחד של השאלה: מהיכן, מאיזה מחוז

הגותי־ספרותי־רוחני, הגיע פרץ ליצירת עולמו הסיפורי והשירי, מה היה הציוד הרוחני שהביא עמו ממחוז המוצא הזה, וכיצד סייע לו ציוד זה בעיצובו של אותו עולם.

לכאורה, כבר השיבה על שאלה זו המסורת הביקורתית־המחקרית הענפה שהצטברה במשך השנים סביב יצירת פרץ תשובה כפולה; תשובה אחת: כהוגה דעות הגיע פרץ מעולמה של הנאורות ההומניסטית האירופית, כלומר, מן ההשכלה, אך גם מן האכזבה מההשכלה היהודית ומהתוכנית שפיתחה בניסיונה למתוח גשר על פני התהום שהפרידה את היהדות המסורתית המזרח־אירופית מן המודרניות, במובן הפילוסופי והסוציולוגי של המושג. התוכנית הזאת, טען פרץ כבר בשנת 1886, כשלה: "יום אחד ניסיון, יום אחד עֵברות, הראה כי סיגים כל כסף הדעת; הראה כי זאבים כל שבע הפרות ופרח ההשכלה אך נגע צרעת". עם זאת, לא נפרד הסופר מן האידיאלים של הנאורות, שאותם סיכם במלה "בילדונג" במובנה הרחב, הכולל הן את כלל העיצוב הרוחני והחברתי שההשכלה היתה אמורה לעצב את דמות האדם הנאור, הן חינוך ולימוד כפשוטם, המשמע המצומצם של מושג ההשכלה. הוא ניסה כמיטב יכולתו להרחיב את תחומיה של הנאורות היהודית ולכלול בה ערכי מסורת וצדק חברתי. תוך כך התמיד בנאמנותו לה, ואף גילם את תכניה ההומניסטיים במה שנראו כלפי חוץ כסמלים יהודיים מסורתיים, כגון מעשיות מוסרניות־עממיות וסיפורי חסידים. התשובה השנייה, זו שפותחה בעיקר על ידי פרשני הספרות היידישיסטים, אך גם מבקרים רחוקים מחוגי היידישיזם נאחזו בה, היתה כדלהלן: כאמן היה פרץ הממשיך והמחדש של המסורת המימטית הגדולה, שהציגה ו"הנציחה" את הציביליזציה היהודית המסורתית של מזרח אירופה מזווית הראות של המודרניות היהודית על גלגוליה השונים, מתקופת ההשכלה ועד לתקופת ה"תחייה" הלאומית, זו שהולידה הן את הציונות הן תנועות לאומיות אנטי־ציוניות כמו הבונד.

עברו לתצוגת גלריה

י"ל פרץ. להזחיק את זיכרון שירתו העברית

• ביקור בעיר הולדתו של י"ל פרץ

תפישו זה מצאה את ביטויה המובהק בחזרה הבלתי נלאית על קלישאת "שלושת הקלאסיקאים": מנדלי, שלום עליכם ופרץ. היתה זו קלישאה שהעמידה את עיקרו של פרץ כממשיך וכמחדש של סיפורת העיירה היהודית וכמי שהכניס מסורת זו, לדעת המבקרים נותני הטון, לעולמה של הספרות המודרנית, מפני שהסיט את תיאור החברה העיריתית מן ההכללה הטיפולוגית המוטבעת ברוח הסאטירה המשכילית לעבר היצג של יחידים, של גיבורים אינדיבידואלים.

יש מקום לתהות על שתי התשובות המקובלות הללו תוך ניסיון לבדוק את תקפותן, ותוך כך לשלב גם את מה שאמיתי בהן בהקשר חדש, המאפשר זיהוי מדוייק יותר של המקום הרוחני והספרותי שממנו יצא פרץ לדרכו. אשר לראשונה שבהן, הגם שהיא נכונה בעיקרה, היא לוקה בעמימות המסתמנת בעצם השימוש הכולל, המונוליטי, במושג ההשכלה. עולמה של הנאורות, אשר אמנם הוקם על גבי מכנים משותפים

בסיסיים, לא היה עשוי מעור אחד ואף לא היה נטול מתחים וניגודים פנימיים חריפים, מעין אלה שעליהם כבר הצביעו חוקרים כאדורנו והורקהיימר. כל יוצריה של התרבות היהודית המודרנית במפנה המאה התשע־עשרה ובראשית המאה העשרים הגיעו למעשי היצירה שלהם מן "ההשכלה", אך הם לא הגיעו בהכרח מאותו חלק או אזור שבמסכת המשכילית; ומכאן כמה מן ההבדלים הברורים כל כך בין ראשי המדברים בתרבות היהודית של התקופה. השאלה היא, מהיכן בדיוק הגיע פרץ? ברור שהוא לא בא מאותו מקום שממנו באו הוגים וסופרים כאחד העם ושמעון דובנוב, כש"י אברמוביץ ומיכה יוסף ברדיצ'בסקי.

אשר לתשובה שזיהתה את פרץ בעיקר כממשיך סיפורת העיירה, זו מתגלה בבדיקה מדוקדקת כרעועה וכטעונה תיקון מרחיק־לכת. קלישאת "שלושת הקלאסיקאים" וההנחה המשמשת ביסודה בדבר ההמשכיות־תוך־חידוש של המפעל המימטי הגדול של מייסדי סיפורת יידיש החדשה במחצית השנייה של המאה הי"ט כעיקר מפעלו של פרץ, חייבות לעמוד במבחן קשה, שממנו, קרוב לוודאי, תצאנה שתיהן מפורקות ומרוסקות.

כבר במלאות שלושים שנה למותו של פרץ, במוצאי מלחמת העולם השנייה, ועל רקע האסון היהודי ההיסטורי שהתרחש במהלכה, יצא נגדן בחריפות יוסף אופאטושו, מגדולי הפרוזאיקונים היידיים המודרניים, שטען כי קלישאת הקלאסיקאים מעוותת את הפיסיונומיה היצירתית והתרבותית של פרץ. אופאטושו, גדול מחברי הרומאן ההיסטורי ביידיש, הציג אז לפני ביקורת ספרות יידיש את המטלה והאתגר לגלות לא במה דמתה יצירתו של פרץ ליצירותיהם של אברמוביץ ושלום עליכם, או היתה המשך שלהן, אלא במה היתה קרובה, למשל, לשירת יהודה הלוי, מכוח "הקטיגוריות ההיסטוריות" שנשאה בתוכה, ואשר בהן צריך היה, לדעתו, לחפש את שורשו של מחברה כדמות שצמחה מעומק קדמוני של ההיסטוריה היהודית.

קברו של י"ל פרץ ב"מאוזוליאום שלושת הסופרים" בבית העלמין היהודי בוורשה

אנו יכולים להוסיף, ברוח דומה במקצת, את התביעה שיצירת פרץ תיבחן לא רק כהמשך מחדש של סיפורת העיירה הקלאסית של המאה הי"ט, אלא גם על פי קרבתה, למשל, לשירתו של ח"נ ביאליק, בן

הדור הצעיר, שהיה גם נושא הערצתו של הסופר, לכל המאוחר למן הפרסום בשנת 1902 של הפואמה "מתי מדבר", שנגעה, אפשר לומר, בשורש נשמתו היוצרת של פרץ ועוררה בו רגשות עזים לאין ערוך יותר משעוררו בו יצירותיהם של אברמוביץ ושלום עליכם. העדות לכך נמצאת לא רק במכתב הלאקוני, בן שני המשפטים, שבו בירך פרץ את המשורר הצעיר, אשר ציונותו, ובייחוד דבקו באחד העם, לא יכלו לעורר אהדה מראש ("למר ח"נ ביאליק — שלום. על העונג אשר הירנוני שירו 'מתי מדבר' הנני מודה לו בזה בכל לב"), אלא גם בעובדה שביאליק היה זה שעמו נועץ פרץ בעניין יצירתו הגדולה והחשובה ביותר, הדרמה הפיוטית "בלילה בשוק הישן", וכן בעובדה החשובה אף יותר, שבדרמה זו ניהל המחבר דיאלוג מעמיק עם "מתי מדבר" ו"בעיר ההרגה" — עניין התובע בירור לעצמו.

קלישאת "שלושת הקלאסיקאים" היתה דרושה בשעתה כחגורת ביטחון אידיאולוגית יותר מאשר כאבחנה ביקורתית. היא נועדה לבצר את הביטחון העצמי של ספרות יידיש החדשה כספרות בעלת תשתית איתנה של מסורת אמנותית "קלאסית" יותר מאשר לבטא איזושהי הכרה בתכונה "קלאסית", שהיתה משותפת כביכול לשלושת הסופרים הגדולים. כמובן, הערך המסוים הזה שהיה בה בשעתה התפוגג זה כבר. לעומת זאת, גברה והלכה הפגיעה הביקורתית המצטברת, שפגעו הקלישאה והפרקיטיקה הביקורתית הענפה, שהסתמכה עליה לא רק בהבנת יצירת פרץ אלא גם בהבנת יצירותיהם, הנבדלות מאוד זו מזו כשלעצמן, של מי שנחשבו לשני קודמיו ונעשו בעל כורחם לשותפיו־כביכול בנשיאת העול המשולש של קלאסיות יידיש.

לדוגמה, היא חיזקה או אף חייבה, כאמור, את ההבחנה בין פרץ, כמתארו של היחיד היהודי, לבין שלום עליכם, כמתארו של הקיבוץ היהודי המזרח־אירופי, כפי שהוא מיוצג על ידי "טיפוסים" סמליים כגון טביה, המייצג כביכול את עולם ה"ביטחון" היהודי הדתי, לעומת מנחם מנדל, המייצג את הלופטמענטש היהודי, האיש הכלכלי־כביכול הפועל בחלל הריק, זורע רוח וקוצר סופה.

היתה זו הבחנה מוטעית מעיקרה, שנבעה מטישטוש ההבדל החד בין אינדיבידואליזם (כהשקפת עולם וכתחושת קיום, שלפיהן היחיד הוא בבחינת עולם אוטונומי בפני עצמו) לבין אינדיבידואליזם (כ יכולת אמנותית להציג אנשים יחידים במלוא ממדי יחידותם, בין שהם אינדיבידואליסטים ובין שאינם כאלה). כמובן, הזלזול ביכולת של שלום עליכם להעמיד גיבורים יחידים תוך מימוש אמנותי מלא של יחידותם, מעל ומעבר לכל סמליות אוניברסלית וטיפוסיות סוציולוגית, מתגלה כהבל ורעות־רוח לכל מי שקורא בעיון את עשרות הסיפורים שכתב הסופר בצורת מונולוגים של גיבורים ייחודיים לגמרי, בין שהם בני עיירה החיים בעולם המסורת ובין שהם יהודים "מודרניים" למחצה, שלא לדבר על המונולוגים של טביה החולב, שיותר משהעמידו "טיפוס" המייצג היבט מקובע של תרבות העיירה הם העמידו, בדקות מפליאה, דמות של אדם יחיד, מעורער ומבקש אחיזה, נע בין עולמות, מודע רק למחצה למניעים המביאים אותו למעשיו ועוד יותר מזה למחדליו, והגורמים לחורבן משפחתו וביתו.

האמת היא שהקשר בין פרץ לבין שני המספרים היידיים הגדולים שקדמו לו היה רופף ביותר, כמעט בלתי קיים. כשפרץ נכנס ליצירה ביידיש במחצית השנייה של שנות השמונים של המאה הי"ט, אחר שפעל כבר יותר מעשור ומחצה – אמנם, בהפסקות שנגרמו על ידי תנאי חיים קשים במיוחד – כמשורר עברי, הוא כמעט לא הכיר את יצירתם של סופרי יידיש שקדמו לו. הוא אמנם טען, במכתב לשלום עליכם, מיוני 1888, שהתלווה לכתב היד של הפואמה הבאלאדית "מוניש", שנשלחה כפרסום יידי ראשון שלו לכרך של "הספרייה היהודית העממית", האלמאנאך, ששלום עליכם עסק בעריכתו: "יודע אני את אדוני" וכן את "חפצו ומגמתו" כסופר. אבל, התברר שאת שני הסיפורים היידיים היחידים שקרא עד אז, ודווקא שלא במקורם – "הסוסה" ו"מסעות בנימין השלישי" – הוא ייחס למכותב שלו בטעות מעליבה. היו אלה, כמובן, יצירותיו העיקריות של ש"י אברמוביץ, שראו אור בשנות השבעים ותורגמו לפולנית במחצית הראשונה של שנות השמונים של המאה הי"ט, וכך גם הגיעו לידיו של פרץ, שלא שם לב לזהויות השונות המסתתרות מתחת לשמות עט כמו עממיים – "מנדלי מוכר ספרים" ו"שלום עליכם" – שנראו לו כאילו היו קרוצים מעיסה אחת, עיסתם של הסופרים הפרובינציאליים הכותבים "למען הקהל המדבר ז'ארגון בתכלית הז'ארגון", בעוד הוא, לעומתם, "כותב בשביל עצמי, להנאתי", ולמען קוראים הבקיאים בלשונות אירופה ובספרויותיהן.

גם בהמשך דרכו, כשהיה כבר המנהיג המוכר של ספרות יידיש והרבה לדבר על צרכיה ומחסוריה, ובין השאר אף הקדיש מלות הערכה מועטות ובלתי נלהבות ליצירתם של שני "קודמו" בספרות יידיש, ניכרו בדברים אלה הן הריחוק הנפשי המוחלט מיצירה זו והן מיעוט ההבנה וההשגה ביחס אליה.

פרץ לא הגיע אל היצירה הספרותית כשהוא מגיח מעולמותיהם הסאטיריים וההומוריסטיים של מספרי יידיש של המאה הי"ט – אברמוביץ, לינצקי, שלום עליכם, ספקטור ובני זמנם האחרים – ובה במידה הוא לא הגיע אליה מן הפרובלימטיקה שהיתה כרוכה בייצוג הסיפורי-המימטי של חיי היהודים המסורתיים בעיירה המזרח-אירופית בת הזמן. האישיות הספרותית הדומיננטית שפעלה עליו בראשית דרכו, משכה וגם דחתה אותו, הציגה בעיות עקרוניות אך גם דחפה למציאת פתרונים חדשים להן, היתה לא ש"י אברמוביץ ולא שלום עליכם ולא שום סופר יידי אחר, אלא דמותו של המשורר העברי הגדול של המאה הי"ט, י"ל גורדון – אותה דמות משפיעה שעמדה במרכז עולמם של הסופרים העברים בני הזמן והציגה גם בפני ביאליק וטשרניחובסקי את השאלות שעליהן ביקשו להשיב תשובות שונות מאלו שהשיב "ארי ההשכלה", כפי שכינו אותו, ביצירותיו העיקריות: הפואמות ההיסטוריות ("בין שני אריות", "במצולות ים") והפואמות האקטואליות-הסאטיריות ("קוצו של יוד", "שני יוסף בן שמעון").

על כך מלמד בבירור מכלול יצירותיו השיריות העבריות המוקדמות של פרץ, שבהן ניסה להתמודד הן עם "במצולות יום" (ראו הפואמה הקצרה "קידוש השם", וריאציה "מתקנת" ברורה של "במצולות ים" – אגב, וריאציה אחת מרבות; כמה ממשוררי התקופה התמודדו עם יצירת מפתח זו תוך חזרה עליה וסטיות כאלו ואחרות ממנה. ראו, למשל, "בלב ים" של ש"ל גורדון) והן עם הסיפור השירי הנרחב, מעין "קוצו

של יוד"ו ו"שני יוסף בן שמעון" — המודל שהונח ביסוד הפואמה הארוכה "חיי משורר עברי", שראתה אור בשנת 1877 ועדיין לא כונסה בשום מהדורה של כתבי פרץ.

למעשה, גם מחזור השירים הליריים החשוב "מנגינות הזמן", שראה אור כעשור לאחר מכן (1886) והעמיד את פרץ לשעה — עד להופעתו המטאורית של ביאליק שנים אחדות לאחר מכן — בין הבולטים בקרב משוררי "חיבת ציון" שהתחרו על כתר השירה שעמד להילקח מי"ל גורדון, גם הוא לא יובן כלל במידה שלא יתפרש במסגרת ההתמודדות עם מורשתו השירית של יל"ג, כפי שמצאה את ביטוייה הן בפרקטיקה השירית של משוררי התקופה והן בוויכוח הביקורתי שהחל להתעורר עם הופעת מאמרו השוללני של מ"ל ליליינבלום בעקבות הופעת שיריו המקובצים של גורדון בשנת 1884, ונמשך במאמריהם של פרישמן, בריינין, ברנפלד ורבים אחרים; ויכוח שפרץ עצמו ראה צורך ליטול בו חלק כמבקר, אמנם במאמר שראה אור רק באמצע שנות התשעים, כבר שנים אחדות לאחר מותו של יל"ג ("מה היה גורדון, בלשן או משורר?", נדפס בהמשכים ב"הצפירה" בשנת תרנ"ז).

הפרשה כולה נשכחה ואולי מותר לומר הושכחה. היא הושכחה במכוון על ידי פרץ עצמו, אשר ב"זיכרונותי" (חיבור מאוחר שנכתב בבירור מעל כס המלכות של מנהיג הספרות והאינטליגנציה היידית ובכוונה ברורה לחזק את אחיזתו בכס מלכות זה) ניסה ככל יכולתו להדחיק את זיכרון שירתו העברית המוקדמת ותיאר את ספרו הראשון, שבו נכללה הפואמה "חיי משורר עברי", כ"ספר שירים, המטילים בי סומק כשאני נזכר בהם". לאינטליגנציה היידישיסטית, שבנתה את דמות מנהיגה במידה רבה על פי קווי הדיוקן המאונה, כזה שהוקרן על ידי המחבר בחיבורו המאוחר, לא היה שום עניין להתחקות אחרי שורשיו, שהיו נעוצים בקרקעיתה של השירה העברית של שלהי המאה הי"ט. אפילו הדייקנים בקרב המבקרים היידיים, שהקדישו לפרץ וליצירתו מחקרים מונוגרפיים מפורטים מאוד (כגון ש. ניגר, במונוגרפיה הנרחבת שלו "יצחק לייבוש פרץ, צו זיין הונדערטסטן געבוירנטאג: 1852-1952", בואנוס איירס, 1952), לא התייחסו לפרשה זו אלא כאל פרה-היסטוריה, אשר לכל היותר ראוי לדלות ממנה "תקדימים", הופעות ראשוניות של מוטיבים ועמדות, שמצאו את ביטויים המלא יותר ביצירותיו של המחבר מעשרים וחמש שנות חייו האחרונות: מוטיבים של סיפורי עם, עמדות כמו סוציאליסטיות וכו'.

לאמיתו של דבר, יש להפוך את כיוון ההתבוננות והחקירה. במקום להתבונן בראשיתו של פרץ מזווית הראות של יצירתו המאוחרת, הבשלה, יש להתבונן בזו האחרונה מזווית הראות של הראשית הבוסרית. היינו, במקום לשאול מה מן התימטיקה והאידיאולוגיה של פרץ המאוחר נרמז זעיר פה זעיר שם ביצירתו של פרץ המוקדם, צריך לשאול באיזה אופן היה הרצף הבשל של יצירת המשורר, כפי שהתפרסמה מראשית שנות התשעים של המאה הי"ט, המשך, אמנם, בשינוי צורה ונוסח, של ההתמודדות הראשונית עם הבעיות שהציגה לפניו השירה העברית שלאחר העידן של יל"ג.

לשם הצגה נכונה של שאלה כזאת עלינו להעתיק את התבוננותנו ביצירת פרץ בכללותה מן השדה המימטי-הסיפורי אל השדה של האקספרסיה הלירית. במלים אחרות, עלינו לתהות על מקומה של יצירת

פרץ לא רק בהתפתחות הפרוזה הסיפורית היהודית המודרנית, אלא גם בהתפתחות השירה היהודית בפנייתה ממוסכמות המאה הי"ט העברית, שהיו מבוססות על פואטיקה של עידן הנאורות, לעבר המהפכה הלירית הרגשנית והרומנטית של שלהי המאה התשע־עשרה וראשית המאה העשרים; תקופה שנוח ואף נכון לתארה כתקופתו של ביאליק, משום שביאליק היה זה שמצא את התשובות השיריות המלאות והמספקות ביותר לשאלות שנתעוררו במהלך התפנית שבה מדובר — דבר שאף פרץ עצמו הודה בו, כאמור.

ביקור בעיר הולדתו של י"ל פרץ

זמושיץ, עירו של הסופר היידי, הפולני והעברי, הוקמה במאה ה-16 במתכונת של עיר איטלקית הדורה וקלטה אליה רק משפחות של יהודים יוצאי ספרד

שתפו בפייסבוק

שתפו בוואטסאפ

שתפו כתבה במייל שליחת הכתבה באימייל

מעבר לטוקבקים 8 כתוב תגובה

שמירת כתבה לרשימת הקריאה שמור

קריאת זן

הדפיסו כתבה

רוחמה אלבג

פורסם ב-29.03.15

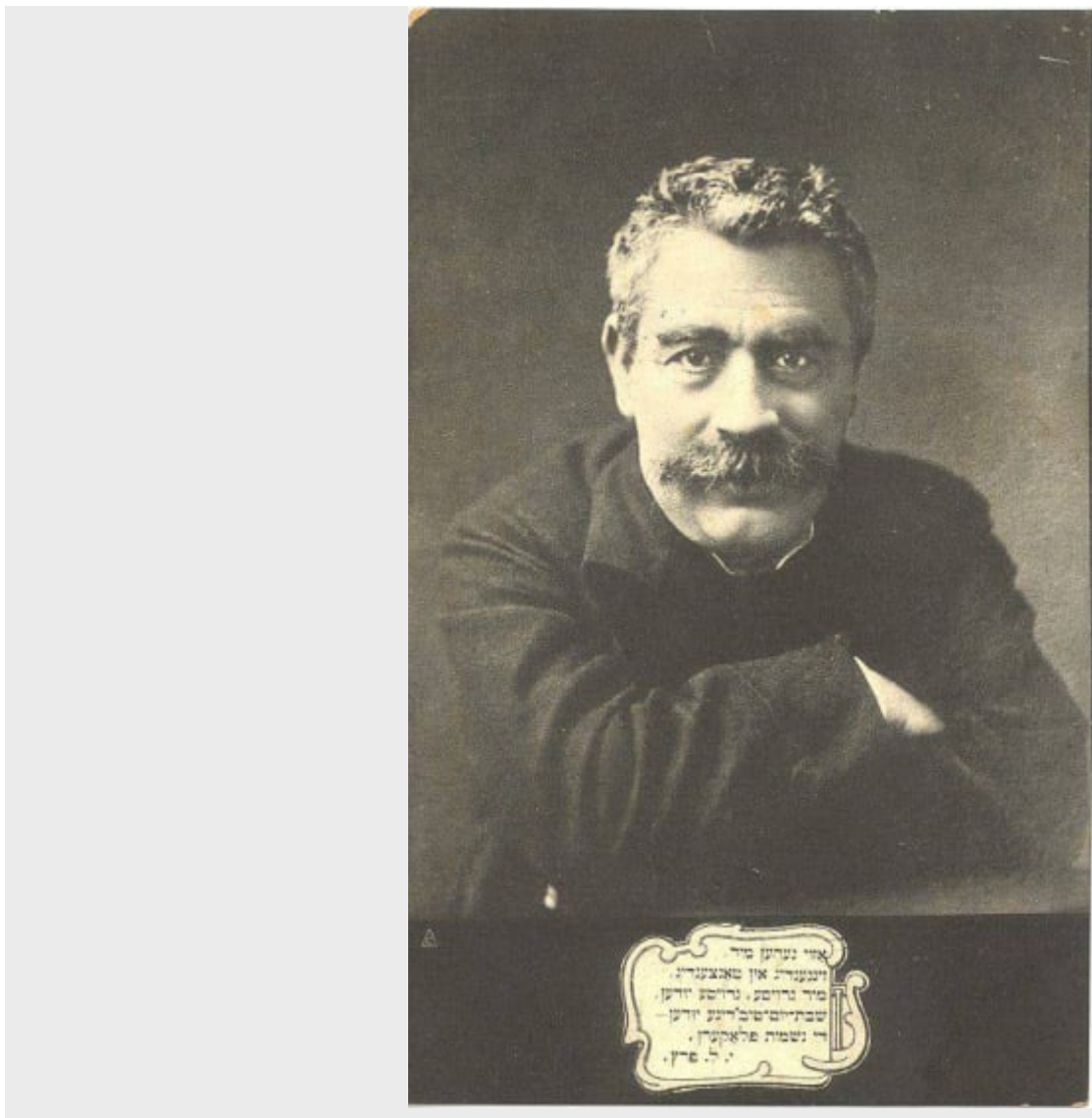
"סיפור הקורות אינו צריך להכיל דברי־שקר. אך גם לא להשיח את הכל. כי הכל הוא הגדול שבשקרים", כתבה־הצהיר הסופר י"ל פרץ (1851-1915) בהקדמה ל"זיכרונותי". דברי ההקדמה בצרור זיכרונות שובה לב זה מגלים לקורא פכים מעולמו הפנימי והרגשי של יצחק־ליבוש פרץ, על לבטיו ומשאלותיו, וכן תובנות עצמיות מרתקות של הסופר, שנולד בעיר זמושיץ' למשפחה שהיתה מצאצאי מגורשי ספרד ואשר חי בה עד גיל שלושים ושבע.

ב"זיכרונותי", שנכתב כשנתיים לפני מותו, ביקש לדלות מ"מאפלת המעמקים", כלשונו, את מה שמבליט את אופיו ובכלל זה את מגעיו עם העולם הסובב אותו, בעיקר בעיר הולדתו ואנשיה הקרובים והרחוקים, לספר על שלל זיכרונותיו "המעופפים" אך לא לעסוק בתחנות חייו המקריות והסתמיות, שהוא לא מצא שיש בהן תועלת להכרת אישיותו.

המבקר נחמן מייזל, שהקדיש למעלה מארבעים שנה לחקר "חייו ודרכו בספרות" של הסופר הנערץ, יצא לזמושיץ' כעשור לאחר מותו של פרץ כדי לבדוק מקרוב כיצד השפיעה עיר הולדתו של הסופר על יצירתו. הוא ביקש לשמוע ממקור ראשון עדויות על אחד מבניה המהוללים של העיר, ואגב כך ציפה למצוא בה

אנדרטה גדולת ממדים, רחוב על שמו, מוזיאון או ארכיון שינציחו את פועלו של "אמן לאומי כה גדול", אך הצטער לגלות כי בסך הכל "יש רק ספרייה יהודית ובית ספר יהודי על שמו של פרץ — ותו לא." אנחנו, בנסיעה לפולין ובביקור בעיר הנאה הזו שבמחוז לובלין, נדהמנו לגלות דווקא שרחוב פרץ יש ויש, במקום מרכזי למדי, ספרייה ובית ספר על שמו לא ביקשנו למצוא. הסתפקנו בסיפורים ומעשיות מאת פרץ עצמו, גם על המגדל המרהיב שבכיכר העיר, אשר ממנו המריא פרץ אל פסגת יצירתו והנחיל לדורות של כותבים וקוראים יצירה רבת פנים, אך בעיקר חמה, אנושית ולבבית.

עברו לתצוגת גלריה

י. ל. פרץ. "וכי אין עם צריך לדעת את חייו של עם אחר, השוכן לצדו?" צילום: ג'ו מייבל

• מסע אוקראיני בעקבות אשר ברש ויצירתו

אל הכיכר הסימטרית נקלענו ביום חג. תזמורת מכבי אש, על מדי השרד הבוהקים שלה וקסדותיהם המצוחצחות של נגניה, הקבילה את פני הבאים בצלילים רמים ועשרות רקדנים ורקדניות מכל רחבי

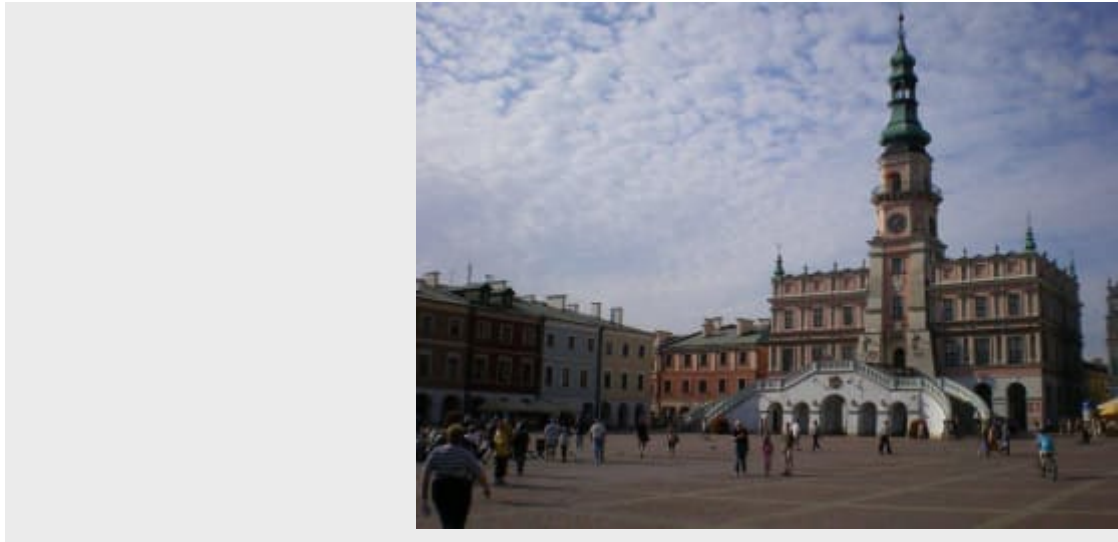
פולין, בתלבושות האופייניות למחוזות השונים, רקדו ריקודים מסורתיים לאורך הכביש המקביל לחומת העיר ההיסטורית, בין סימטאות העיר העתיקה ומשם לכיכר הגדולה, גדושת בתי הקפה.

בעוד נגני התזמורת על מדיהם האדומים מלווים בצלילים רמים את כניסת ההמון הנוהר אל לב העיר, עלה כמו מאליו הסיפור "האוצר", שזכרתי מילדותי ושהאיר את כיתתי האפלולית־משהו בבית הספר היסודי. הסיפור על אותה שלהבת ידידותית המתגלגלת בשבת ברחובות העיירה הלם יפה את חוסר האונים שלנו לנוכח ההמולה הבלתי צפויה, וגם אנו תעינו כאותו שמריל חוטב העצים ברחובות הפתלתלים, הוא בעקבות השלהבת ואנו בעקבות עשרות להקות הרקדנים המלוות אף הן בנגנים, כשמעל כולם נשמעו תרועות החצוצרה של תזמורת מכבי האש. וכך, בין שאר האנקדוטות שליקט מיזל, למדתי כי הסופר המשופם שדיוקנו התנוסס בעמודיו הראשונים של הספר "מקראות ישראל" היה גם פעיל באגודת מכבי האש של זמושץ', וראש העיר אף ניאות להראות למיזל את תמונת פרץ בקסדה של "מכבה אש".

זמושץ', שנוסדה במאה השש עשרה, היתה נחלתה של משפחת האצולה זמויסקי. הללו עודדו בני לאומים שונים להתיישב בה ולתרום לשגשוגה, שלא איחר לבוא. אחד מבני המשפחה, שרכש השכלה בעיר פדובה שבאיטליה, ביקש לשוות לה חזות איטלקית. הדבר עלה בידו, כפי שנראה למבקר בה. זכות הישיבה ניתנה ליהודים ספרדים בלבד, אז קרוב לוודאי הגיעה גם משפחתו של פרץ. לאחר כעשור הותר גם ליהודי פולין המקומיים להתיישב בעיר, וכולם התגוררו בעשרות בתי החומה המהודרים. רחובותיה הצבעוניים משכו את העין כבר במאות הקודמות, גם הודות לאוכלוסיה המגוונת שכללה בין השאר ארמנים, יוונים וצ'כים.

העיר הוקפה חומות ונבנתה בה מצודה אימתנית שבלבה רחשה פנינה רבת־יופי. "פאריס הקטנה", נהגו לכנותה, כולל פרץ, שהפליג בדמיונות אל מה שהיתה העיר טרם היוולדו. "וראה אראה את זמושץ' בעוד מבצרה קיים, בכל חסנה והדרה... הסוללות אשר מסביב לה בלתי עזובות... (וביניהן) תעלות מים... שערי העיר עודם בעינם. בבוקר־בבוקר יתקע בחצוצרה והרי הם נפתחים."

עברו לתצוגת גלריה

מגדל העיר בזמושץ'. "מגדל השעון של עיר מכורתי שנראה לי אז תומך ראשו בעבים" צילום:

גיורא אדרת

הארכיטקטורה הייחודית שלה, הגנים, הארמון, הספרייה העשירה וריבוי התרבויות בה זימנו לנער עולם עשיר ושפע אפשרויות, אולם אף על פי כן, הוא חש כלוא. אמנם חומותיה של העיר התפוררו זה מכבר, אך הוא מצא עצמו לכוד בחומות האמונה והבידול. פרץ, שהיה קשוב לסביבתו וחיי היהודים משכו את לבו, נהה גם אל מה שמעבר לדלת אמותיה של קהילת זמושץ', והוא שב ותהה: "וכי אין עם צריך לדעת את חייו של עם אחר, השוכן לצדו?"

פרץ התוודה כי הוא איש של ניגודים ועם כל אהבתו לעירו הוא אינו מוכן להסתפק בדיוקנה הגלוי ובחזותה המוכרת, אלא מבקש למזג בין הישן לחדש מתוך רצון עז לגעת בחיים שרחשו בה אי אז וגם בהתרחשויות שמחוצה לה. "ילד, בן יהודים, שנולד במבצר! את הדרך אל היער והשדה גדרו בעדו חומות, סוללות עפר ושערים הננעלים". העיר הסגורה והמסוגרת, כולל שנותיו בחדר, צרו עליו, מסתבר, עוד בילדותו והוא ביקש כבר אז לפרוש כנפיים הלאה משם.

וכך, בעודנו עוקבים אחר תיאורי פרץ ששירטט את מבואותיה של עירו על יופיה וקסמה, לא נעלמו מאתנו גם רמיזותיו על חוסר המוצא שבה — "כיכר מרובעת ושתי וערב של רחובות מרוצפים... ופניך אל בית המועצות עם מגדל השעון שלו". השערים, בתי הצבא, הרחוב הראשי המוביל אל הארמון, ביתו של הרוקח הפולני וביתו הקטן של "ראש מנקה הארובות", וכך הלאה. על כולם משקיף המגדל — פן המילוט של פרץ. כל האתרים שראינו וגם אלה שראינו בעיני רוחנו — הכיכר, שכל צלע בה הוא מאה מטרים בדיוק, בתי המידות הצבעוניים, השוק הסוער ומלא התכונה — היו כאין וכאפס לנוכח המגדל המפואר.

המגדל נבנה בסוף המאה השש עשרה וכעבור עשרות שנים הוגבה ונוספו לו שלוש קומות. וכך, בשלבים, הונחה כיפה על ראש מגדל השעון, נוספו לו חדרי משמר וגרמי מדרגות רחבים מהם יורדים ועולים

עשרות מבקרים, חלקם טורחים ועולים לתצפית, משם אפשר לראות גם את השדות המרוחקים וגם את העיר החדשה בשוליה של העיר העתיקה. בראש המגדל שעון גדול ובקודקודו מתנוסס דגל מתכת, מתנופף בקביעות. פעם, מזמן, ניתן היה לשמוע גם את תקתוק השעון, כשהעולם היה שקט.

עברו לתצוגת גלריה

תהלוכת רחוב בזמושץ'. עלה כמו מאליו הסיפור "האוצר" צילום: אביטל פלק

המגדל הילך קסמים על הילד שגדל בחיק משפחה אמידה ותומכת, והוא אף זכר כי רק בעיירה שברשין הסמוכה, שבה למד בנעוריו, ולנוכח המגדל שיש בה הבין עד כמה נאה הוא "מגדל השעון של עיר מכורתי, שנראה לי אז תומך ראשו בעבים."

בסיפור "שלוש קריאות" מוביל אותנו פרץ אל מסתרי נפשו ואל מה שהתחולל בו לנוכח עמידתו מול המגדל, אחת משכיות החמדה במקום, ולא רק בשל ייחודו. "עלי לעלות על ראש המגדל העומד לפני, לדעת את האמת!... ומה נפלאו האגדות על אודות המגדל הגבוה הזה! לבי דופק ורגלי רועדות, אבל אני חפץ לעלות על ראש המגדל. המגדל הוא משאת־נפשי משחר טל ילדותי, הוא הגיגי יומם בבית־המדרש, הוא חלומי על משכבי בלילות... הוא מושך אותי, הוא קורא לי!"

המגדל, בעיני יצחק לייבוש פרץ, סימל את אפשרויות הפריצה אל העולם שמחוץ לזמושץ' ובו גלומה הבשורה למהלך הנועז שביצע בהמשך, שממנו המריא אל העיר הגדולה ורשה שבה עמד בראש תנועה עממית־ספרותית, כדברי נחום סוקולוב, ואשר בה הוא "מרצה, כותב, בוער... לפיד אש."

באחד המסמכים המעניינים שכתב יעקב דינזון, מזכירו וקרובו הנאמן של פרץ בוורשה, אפשר לעמוד מקרוב אחר השינויים שהתחוללו בחייו של הסופר בעקבות עזיבתו את זמושץ'. מנוסח האיגרת ודברי ההקדמה, המובאים על ידי אבנר הולצמן, עולה בבירות דיוקנו של פרץ, שביסס את מעמדו כאחד הסופרים המשפיעים באחת משעותיה המשמעותיות ביותר של הספרות העברית. בין הדברים שנכתבו

בשנת 1901 מציג יעקב דינזון ("שכנו" של פרץ בבית הקברות בוורשה, יחד עם ההיסטוריון והמחזאי ש.אנ־סקי), את מבטו הייחודי של הסופר, ש"באחזי את עטי בידי חש אני כאילו נפתח במוחי איזה צינור סתום והנני אך פולט מה שבלעתי אל תוכי באותו הזמן שהייתי מתהלך בעירי לאורכה ולרוחבה וכל מעשי האנשים בתוכה נגלו לפני כיריעת השמים... ככוכבים זרועים במרחב אין קץ היו בעיני גם כן כל אחי אנשי עירי הקטנים והגדולים, המאירים והמתנוצצים בחשכת הלילה... ולא שבעה עיני להתבונן עליהם ולהסתכל ולחדור אל בתי נפשם (במחיצתם)... אני שב לחיות עוד הפעם החיים שכבר עברו ואינם."

עברו לתצוגת גלריה

שלט ברחוב י"ל פרץ בזמושץ צילום: אביטל פלק

האיגרת המפורטת, שנכתבה לבקשתו של ברדיצ'בסקי ונשלחה אליו, מעלה תרומה חשובה, כפי שכותב הולצמן, להכרת האווירה הספרותית בסוף המאה התשע עשרה ותחילת העשרים. זאת ועוד, כלרבים מבני דורו של פרץ (מדלי מו"ס ושלוש עליכם), וגם בדור של בני טיפוחיו הסופרים הצעירים, שימשה עיירת הולדתם שנעזבה זה מכבר מקור השראה בלתי נדלה והם הוסיפו לצפות עליה ממרומי מגדל כלשהו.

פרץ מחזק תחושה זו ב"זיכרונותי" ומצביע על לבטיו וחוסר ביטחונו של סופר שנע בין שתי ערים והכותב בשלוש לשונות — פולנית, יידיש ועברית. הוא חש בעצמו את צעדיה המהוססים של הספרות העברית החדשה, שבין השאר היא מחויבת לשאוב מכמה מקורות ולשלב בין תרבויות — "זוהי האפשרות היחידה להתפתחותה של התרבות האנושית", קובע פרץ במסתו, "מה חסר לה לספרותנו?"

פרץ היה בן שלושים ושבע כשעזב את זמושץ' וקבע את ביתו בוורשה, בה הקים מרכז ספרותי מהחשובים שידעה התרבות העברית. על מסיבות יום חמישי בביתו כתב בחן רב הסופר י"ד ברקוביץ, חתנו של שלום עליכם, שהיה אורח קבוע ואחד מבני טיפוחיו. כל אלה תמו עם מותו של פרץ. ורשה היהודית עצרה את נשימתה. בחול המועד פסח נערכה הלווייתו. לא נישאו הספדים בשל החג. לא הונחו

זרי פרחים לבקשתו של המת. רבבות ליוו את תהלוכת האבל עד בית הקברות. "אוהל פרץ" המוכר הוקם כעשור לאחר מותו.

בזמושץ', לעומת זאת, טרחו והנציחו את בן העיר. הוקמה ספרייה מיוחדת על שמו. היתה זו ספרייה בעלת אופי יידישיסטי והיו בה אך מעט ספרים עבריים. בבית הכנסת המרשים, לא הרחק מן הכיכר והמגדל, נותרו כיום ספרים אחדים, מרופטים למדי, ביניהם עציצים נאים המונחים אף הם על אותם מדפים. השומר, שהתיר לנו להציץ לרגע אל פנים בית הכנסת המבצרי, היה חסר סבלנות ולא חדל לזרוז אותנו. לבסוף נעל את שער בית הכנסת והצטרף לחוגגים. התזמורת לא פסקה. הרקדנים הלכו וסובבו בעיר בשלל תלבושות ססגוניות. ברחוב פרץ היה שקט למדי.